ISSN – 2277-7911
Impact Factor – 5.958

YOUNG RESEARCHER
A Multidisciplinary Peer-Reviewed Refereed Research Journal

January - 2025
Vol. 14
Special Issue
No. 1

नवीन शैक्षणिक धोरण 2020

कु. शेख हिना कौसर

संशोधक विद्यार्थी, पी. व्ही. पी. कॉलेज, लोणी

Corresponding Author: कु. शेख हिना कौसर

DOI - 10.5281/zenodo.14880984

गोषवारा:

3 जुलै 2020 रोजी केंद्रीय मंत्रिमंडळाने मंजूर केलेले भारताचे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020(NEP-2020) देशाच्या नवीन शिक्षण व्यवस्थेची रूपरेषा सादर करते. हे धोरण 1986 च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाच्या जागी आहे. हे धोरण ग्रामीण आणि शहरी भारतासाठी प्राथमिक ते उच्च तसेच व्यावसायिक प्रशिक्षणासाठी एक व्यापक आराखडा आहे. सन 2030 पर्यंत भारताच्या शिक्षण पद्धतीत परिवर्तन घडवून आणण्याचे मुख्य उद्दिष्ट या धोरणाचे आहे.नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 जाहीर झाल्यानंतर लगेचच सरकारने स्पष्ट केले की कोणालाही विशिष्ट भाषेचा अभ्यास करण्यास भाग पाडले जाणार नाही आणि शिक्षणाचे माध्यम इंग्रजीमधून कोणत्याही प्रादेशिक भाषेत बदलले जाणार नाही. NEP मधील भाषा धोरण हे एक व्यापक मार्गदर्शक तत्वे आणि सल्लागार स्वरूपाचे आहे आणि अंमलबजावणीबाबत निर्णय घेणे हे राज्ये, संस्था आणि शाळांवर अवलंबून आहे. सन 2020 ते 2023 या कालावधीत नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये झालेल्या महत्वपूर्ण बदलामध्ये पारंपरिक 10+2 या आराखड्याचे रूपांतर 5+3+3+4 असे झाले आहे. या आराखड्यात प्रत्येक शैक्षणिक स्तरावर मूलभूत कौशल्ये आणि नवीन क्षमतांवर भर दिला आहे. शैक्षणिक वर्ष 2022-23 पासून नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 ची अंमलबजावणी सुरु करण्यात आलेली आहे. या नवीन शैक्षणिक धोरणामुळे शिक्षण व्यवस्थेत अमूलाग्र बदल घडून आले आहे. शैक्षणिक अभ्यासक्रमामध्ये वेगवेगळ्या शाखांच्या चौकटीतून काढून आंतरविद्यशाखीय आणि समन्वयी करण्यात आले आहे. नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये बहुभाषिक शिक्षण , शिक्षकांची गुणवत्ता, ऑनलाईन शिक्षण इ. गोष्टींकडे लक्ष केंद्रित करण्यात आलेले आहे. त्याचप्रमाणे प्रत्येकाला शिक्षण घेता यावे म्हणून 'अकॅमिक बँक ऑफ क्रेडिट ' ही योजना राबविली जात आहे. त्यामुळे विदयार्थ्यांना त्यांच्या उपलब्ध वेळेनुसार व गरजेनुसार होत आहे.

प्रमुख शब्द: नवीन शैक्षणिक धोरण 2020, बहुभाषिक शिक्षण, उच्च शिक्षण, अकॅमिक बँक ऑफ क्रेडिट

प्रस्तावना:

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 हे 21व्या शतकातील पहिले शैक्षणिक धोरण आहे आणि या धोरणाचे ध्येय आपल्या देशातील वाढत्या विकासात्मक आवश्यकतावर उपाययोजना करणे हे आहे. नवीन शैक्षणिक धोरण हे प्रत्येक व्यक्तीच्या सृजनक्षमतेच्या विकासावर जास्त भर देते.शिक्षणाने केवळ आकलन क्षमता विकसित केल्या पाहिजे असे नाही तर साक्षरता आणि संख्यज्ञान या मूलभूत क्षमता आणि उच्च दर्जाच्या तार्कीक आणि समस्या निराकरण क्षमताच नव्हे तर सामाजिक नैतिक आणि भावनिक क्षमतांचा विकाससुद्धा केला पाहिजे म्हणूनच नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये शालेय विद्यार्थ्यांमध्ये वैज्ञानिक दृष्टीकोन विकसित केला जाणार असून 21 व्या शतकासाठी आवश्यक असलेली कौशल्ये प्रदान करण्याला महत्व देण्यात आले आहे. वाचन संस्कृतीला चालना देण्यासाठी डिजिटल वाचनालये स्थापन केली जाणार आहे. त्याचप्रमाणे उच्च शिक्षणात संशोधनाला चालना देण्यासाठी 'नॅशनल रिसर्च फौंडेशन 'ची स्थापना केलेली आहे. तसेच पारंपरिक शिक्षण पद्धतीतील अभ्यासक्रमाना वेगवेगळ्या शाखांच्या चौकटीतून बाहेर काढून आंतरशाखीय व समन्वयी

बनवण्यात आले आहे त्यामुळे विद्यार्थी एकाच वेळी अभियांत्रिकी व संगीत हे दोन्ही विषय घेऊन उच्च शिक्षण पूर्ण करू शकतो. या धोरणातील तरतुदीनुसार 3 ते 18 वयोगटातील विद्यार्थी शिक्षण हक्क कायद्याच्या कक्षेत आहेत.

संशोधन पद्धती:

प्रस्तुत संशोधनासाठी दुय्यम स्रोतांचा आधार घेऊन निष्कर्ष काढण्याचा प्रयत्न केला आहे. माहिती संकलनासाठी दुय्यम स्रोतांचा वापर करून माहिती संकलित केली आहे. यामध्ये सरकारी अहवाल, परिपत्र, दस्तऐवज, मासिके, अंतरजाल इ. चा वापर करण्यात आला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

1. भारतातील उच्च शिक्षणाच्या सध्यस्थीतीचा आढावा घेणे.
2. भारतातील नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 चा उच्च शिक्षणाच्या दृष्टिकोनातून अभ्यास करणे.
3. 21 व्या शतकातील भारतीय शिक्षणातील बदलते प्रवाह व शिक्षणाची उद्दिष्टे अभ्यासणे.

नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 स्थापन करण्यामागील मुख्य उद्देश:

"शिक्षणाचे सार्वत्रीकरण करणे आणि भारताला जागतिक ज्ञान महासत्ता बनवणे."

आराखडा:

शालेय शिक्षण आणि उच्च शिक्षणासह भारतातील संपूर्ण शिक्षण प्रणालीमध्ये परिवर्तन घडवून आणण्याचे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (NEP) 2020 चे उद्दिष्ट आहे. शालेय शिक्षण हे मुलांच्या जीवनाचा पाया घालण्याचे काम करते. शालेय शिक्षणाच्या संदर्भात, NEP 2020 ने 10+2 संरचनेच्या ऐवजी 5+3+3+4 संरचना सुरू करण्याची शिफारस केली आहे. यात पायाभूत, पूर्वतयारी, मध्यम आणि माध्यमिक या विविध टप्प्यांवर अभ्यासक्रम आणि शैक्षणिक बदल सुचवणाऱ्या विकासात्मक दृष्टीकोनांवर भर दिला आहे- . NEP 2020 संस्कृतीची उत्तम पायाभरणी, समानता आणि सर्वसमावेशकता, बहुभाषिकता, अनुभवात्मक शिक्षण, शैक्षणिक सामग्रीचा भार कमी करणे, अभ्यासक्रमात कला आणि क्रीडा यांचे एकत्रीकरण अशा सक्षमतेवर आधारित शिक्षणावर लक्ष केंद्रित करते.

शालेय शिक्षण :

शालेय शिक्षणामध्ये, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मूलभूत मूल्ये आणि तत्त्वावर भर देते की शिक्षणाने केवळ संज्ञानात्मक कौशल्ये विकसित केली पाहिजेत, म्हणजे - साक्षरता आणि संख्याशास्त्राची 'पायाभूत कौशल्ये' आणि गंभीर विचारसरणीसारखी 'उच्च श्रेणी' कौशल्ये. आणि समस्या सोडवणे - परंतु, सामाजिक आणि भावनिक कौशल्ये - ज्याला 'सॉफ्ट स्किल्स' देखील म्हणतात - सांस्कृतिक जागरूकता आणि सहानुभूती, चिकाटी आणि धैर्य, टीमवर्क, नेतृत्व, संवाद, इतरांसह. हे धोरण पूर्व-प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करण्याचे उद्दिष्ट आणि आकांक्षा ठेवते आणि 2025 पर्यंत प्राथमिक शाळा आणि त्यापुढील सर्वांसाठी मूलभूत साक्षरता/संख्या प्राप्त करण्यावर विशेष भर देते. हे शालेय शिक्षणाच्या सर्व स्तरांवर सुधारणांची शिफारस करते जे गुणवत्ता सुनिश्चित करण्याचा प्रयत्न करते. शाळांचे, 5+3+3+4 डिझाइनसह अध्यापनशास्त्रासह अभ्यासक्रमाचे परिवर्तन 3-18 वयोगटातील, सध्याच्या परीक्षा आणि मूल्यांकन प्रणालीमध्ये सुधारणा, शिक्षक प्रशिक्षण मजबूत करणे आणि शिक्षण नियामक फ्रेमवर्कची पुनर्रचना करणे. हे शिक्षणामध्ये सार्वजनिक गुंतवणूक वाढवणे, तंत्रज्ञानाचा वापर मजबूत करणे आणि व्यावसायिक आणि प्रौढ शिक्षणावर लक्ष केंद्रित करणे, यासह इतरांचा प्रयत्न करते. सर्वसमावेशक, चर्चा आणि

विश्लेषण-आधारित शिक्षणासाठी जागा बनवून प्रत्येक विषयातील अभ्यासक्रमाचा भार त्याच्या 'कोअर अत्यावश्यक' सामग्रीवर कमी केला जावा अशी शिफारस करतो

मूलभूत साक्षरता आणि संख्यज्ञान:

मूलभूत साक्षरता आणि संख्यशास्त्राची महत्वाची भूमिका लक्षात घेऊन नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 ने मूलभूत साक्षरता आणि संख्यशास्त्रावर राष्ट्रीय मिशनची स्थापना केली.या धोरणाचे उद्दिष्ट विद्यार्थ्यांना आवश्यक कौशल्यांसह सुसज्ज करणे जे भविष्यातील शिकण्याच्या प्रयत्नासाठी बिल्डिंग ब्लॉक्स म्हणून काम करतात.

एक माध्यम म्हणून भाषा:

किमान इयत्ता 5 वी पर्यंत आणि शक्यतो त्यापुढील शिक्षणाचे माध्यम म्हणून मातृभाषा किंवा प्रादेशिक भाषेचा वापर करण्यावर भर देऊन हे धोरण शिक्षणात भाषेला अग्रस्थानी ठेवते. हा भर केवळ प्रभावी शिक्षणाची सोय करत नाही तर भारतातील समृद्ध भाषिक विविधतेचे जतन आणि संवर्धन देखील करतो.भारतीय सांकेतिक भाषेचा संप्रेषनाची प्रमाणित पद्धत म्हणून समावेश केल्याने श्रावणदोष असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी सर्वसमावेशकता निश्चित होते.

उच्च शिक्षण:

उच्च शिक्षणामध्ये, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण , 2020 शिक्षणाच्या विविध पैलूंवर मौल्यवान अंतर्दृष्टी आणि शिफारशी प्रदान करते ज्यात बहुविद्याशाखीय आणि सर्वांगीण शिक्षणाकडे वाटचाल, संस्थात्मक स्वायत्तता, राष्ट्रीय संशोधन प्रतिष्ठानच्या स्थापनेद्वारे दर्जेदार संशोधनाला चालना, शिक्षकांचा सतत व्यावसायिक विकास, तंत्रज्ञानाचे एकत्रीकरण, उच्च शिक्षणाचे आंतरराष्ट्रीयीकरण, शासनाची पुनर्रचना आणि नियामक संरचना, बहुविद्याशाखीय अभ्यासक्रम, आकर्षक मिश्रित, अध्यापनशास्त्र, वैध विश्वसनीय आणि मिश्रित मूल्यांकन आणि भारतीय भाषांमधील सामग्रीची उपलब्धता. या धोरणामुळे शिक्षण व्यवस्थेवर दीर्घकाळ सकारात्मक प्रभाव पडेल आणि 2047 मध्ये विकसित भारतापर्यंत पुढच्या 25 वर्षात 'अमृत काल' दरम्यान भारताला कुशल मनुष्यबळाचे जागतिक केंद्र बनवण्याची अपेक्षा आहे.

अंमलबजावणी:

NEP 2020 च्या अंमलबजावणीसाठी अनेक संस्थांनी समक्रमित आणि पद्धतशीरपणे घेतलेल्या विविध उपक्रम आणि कृती आवश्यक आहेत. हे धोरण विविध कालमर्यादा तसेच त्याच्या अंमलबजावणीसाठी तत्त्वे आणि कार्यपद्धती प्रदान करते. म्हणून, या धोरणाच्या अंमलबजावणीचे नेतृत्व विविध संस्थांद्वारे केले जाईल, म्हणजे केंद्र आणि राज्य सरकारे, शिक्षण मंत्रालय (GoI), राज्याचे शिक्षण विभाग, विविध मंडळे, NTA, शाळा आणि उच्च शिक्षणाच्या नियामक संस्था, शाळा आणि HEI.

निष्कर्ष:

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 हा एक परिवर्तनकारी रोडमॅप आहे जो भारताच्या शैक्षणिक पद्धतीला पुन्हा आकार देऊ इच्छितो. सर्वसामावेकता, लवचिकता, नवकल्पना आणि विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासावर लक्ष केंद्रित करून एक अशा शिक्षण प्रणालीची कल्पना करते जी विद्यार्थ्यांना वेगाने बदलण्याऱ्या जगात भरारी घेण्यासाठी कौशल्ये आणि ज्ञानाने सुसज्ज करते.

परंतु सुधारित अभ्यासक्रम प्रभावीपणे पोहोचवण्यासाठी, देशामध्ये सक्षम शिक्षकांचा मोठा समूह आवश्यक आहे जे नवीन शैक्षणिक दृष्टिकोनाशी परिचितआहेत.तसेच योग्य अंमलबजावणीसाठी पुरेसा निधी आणि संसाधने आवश्यक आहेत.

संदर्भ:

1. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020, शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार.
2. डॉ. अशोक माने (2023), 21व्या शतकातील भारतीय शिक्षण प्रणालीत नावे प्रवाह आणि आव्हान, ज्ञानसूर्य प्रकाशन, पुणे
3. पदमा शंकर,(2018), संकल्प 2020 साठी भारतीय उच्च शिक्षणामधील सुधारणा एक गरज
4. दैनिक लोकमत (8 एप्रिल 2021)
5. https://www.education.gov.in
6. https://www.vidyarthimitra.org